

Цвіт папороті (польська народна казка)

Автор Невідомий

З давніх-давен відомо всім, а особливо старим бабусям, які люблять про це оповідати зимовими вечорами біля печі, що на Ява Купала, коли буває найкоротша літня ніч, у лісі зацвітає папороть. Хто ту квітку знайде, зірве й сховає, матиме щастя на все життя.

Оце тільки горе, що така ніч буває лише раз на рік, і то дуже коротка, та й цвіте тоді один-однісінький кущ папороті в усьому лісі. А росте цей кущ у такому закутку, що добратися до нього майже неможливо.

Кажуть також, що дорога до квітки дуже важка й небезпечна, бо на ній трапляються різні страхіття й лякають людину, не дають іти.

І ще кажуть, що тільки молода людина може добути цю квітку.

Колись давно жив собі в одному селі хлопець на ім'я Яцусь. Люди прозвали його цікавим, бо він скрізь нишпорив, шукав і все слухав, що кажуть люди. Що найважче добути, те він неодмінно хотів мати: така вже була в нього вдача. На те, що під ногами лежить, Яцусь і не дивився, а до чого треба було добиватися, через що собі в'язи можна було скрутити,— оце йому найбільш припадало до серця.

Трапилося раз, що хлопці сиділи ввечері коло вогнища, а Яцусь різьбив ножиком візерунка на палиці, бо неодмінно хотів прикрасити її собачою головою. Тут до вогню підійшла стара Німчиха, баба дуже розумна, що чимало вешталася по світах і знала все, як воно буває. І завела Німчиха мову про цвіт папороті, яке він, мовляв, щастя може принести тому, хто його знайде.

Яцусь слухав дуже уважно й так заслухався, що палиця випала в нього з рук і він мало не врізав ножиком пальця.

Стара оповідала про цвіт папороті, Немов бачила його на власні очі, хоч з її лахміття не знати було, щоб вона мала від цього щастя.

Коли вона скінчила, Яцусь сказав собі:

— Нехай буде, що буде, а я мушу знайти цю квітку. І я її таки знайду, бо коли людина чогось дуже хоче й намислить, що так мусить бути, вона кінець кінцем того доможеться.

Яцусь це частенько повторював, бо така була його думка.

Недалеко від того кутка села, де стояла хатка Яцусевих батьків з городом і полем, був великий ліс. У тому лісі вночі на Яна Купала хлопці й дівчата завжди палили вогнища. Отож Яцусь сказав собі:

— Поки інші стрибатимуть через вогнища та опікатимуть собі литки, я краще піду в ліс, пошукаю квітку папороті. Не пощастить цього року, піду на той рік, потім на третій рік; ходитиму, аж доки знайду оту квітку й заберу з собою.

Ще кілька місяців чекав Яцусь ночі, коли зацвіте папороть, і ні про що інше думати не міг. Страшенно довгим здавався йому час.

Нарешті настав той день, наблизилася й піч. Хлопці й дівчата з села пішли в ліс, розпалили там вогнища й почали стрибати через них, співати й розважатися. А Яцусь чисто вмився, одяг білу сорочку, новісінькі личаки, шапку з павиним пером, підперезався червоним поясом і тільки-но смеркло, подався в ліс. А ліс стояв чорний, мовчазний, над ним стелилася темна ніч з ясними зорями, які хоч і світили в небі, та тільки самим собі, бо ж землі від них користі було мало.

Яцусь добре знав дорогу в лісові хащі — він-бо не раз ходив тут удень. Та ледве хлопець зайшов у хащі — дивна річ! — вже не міг знайти дороги, не міг і впізнати дерев, які тут росли. Все було якесь інше. Стовбури дерев зробилися величезні, товсті й не стояли, а лежали на землі. Колоди наче виростали самі, так, що їх не можна було ні обминути, ані перелізти через них; звідкілясь узялися чагарі, густі й колючі, які тут ніколи не росли. Скрізь пекла ноги кропива, кололи бур'яни. Темно було, хоч в око стрель, а в тій темряві раз у раз засвічувались чийсь очі й дивилися на Яцуса так, наче хотіли його з'їсти. Горіли жовтим, зеленим, червоним та білим вогнем, і потім згасали. Очей тих і праворуч, і ліворуч, і вгорі, і внизу безліч, та Яцусь їх не боявся.

А йти Яцусеві було дуже важко! От заступила дорогу колода. Він поліз через неї. Дерся, дерся, нарешті виліз нагору і почав спускатися. Зирк— аж колода зробилася така мала, що тільки йогою переступити

Потім устає на дорозі сосна, висока-височезна, наче до неба, і товстелезна, як башта, йде Яцусь навколо, йде, глянув — а це паличка, така тоненька, що можна зламати рукою.

Ось заступили Яцусеві дорогу чагарі, такі густі, що й пальця не просунеш. Але Яцусь кинувся на них, потоптав, поламав і якось пробився.

Спинився, глянув, а перед ним — величезне болото. Спробував ногою — грузне. А трясовина така глибока, що й дна немає. Тільки де-не-де стирчать купини. Почав Яцусь стрибати з купини на купину, а вони наче самі з-під ніг тікають. Та хлопець не зважає, біжить — і таки перебрався на той бік болота. Далі йти вже стало легше, тільки Яцусь так заблудив, що не знав навіть, з якого боку його село.

Коли дивиться — перед ним височезний кущ папороті, товстий як дуб. А на одному листку внизу світиться квітка — п'ять золотих пелюстків і посередині око. Крутиться те око, як млинове коло, й сміється... В Яцуса серце закалатало. Простяг він руку, от-от ухопить квітку — і раптом заспівав півень: настав світанок. Квітка блимнула й згасла.

І так у Яцуса зразу ж у голові загуло, що й ноги в нього підломилися, і він впав на землю. Прокинувся — лежить він у хаті, на постелі, а мати клопочеться біля нього й плачучи мовить, що знайшли Яцуса ледь живого в лісі.

Тут Яцусь зразу пригадав, що з ним сталося, та матері нічого не сказав; соромно було. Сказав тільки собі, що це ще не кінець! На той рік знов буде така сама ніч, тоді й побачимо.

Цілісінький рік Яцусь тільки про це й думав, але не прохопився жодним словом,

щоб люди не сміялися. Нарешті знов настав отой день, а за ним — найкоротша ніч. Яцусь чисто вмився, одяг білу сорочку, нові липові личаки, підперезався червоним поясом. Коли хлопці та дівчата побігли стрибати через вогнище, він шугнув у ліс.

Думав, що знов доведеться йому пробиватися крізь хащі й стрибати по купинах на болоті — коли ні. Бачить: високі сосни та дуби стоять на голому кам'янистому полі. Від одного дерева до іншого треба йти та йти, а дерева наче самі тікають від нього, ще й поросле мохом каміння виростає з-під землі. Скрізь росте папороть, ніби хто нею засіяв ліс — і малою, і великою, та ніде не видно жодної квіточки.

Здалося Яцусві, що він іде вже цілий рік — така довжелезна була дорога. Але він не повернув назад, не злякався: ішов далі.

Аж дивиться — світиться здаля та сама квітка: п'ять золотих пелюстків, а посередині крутиться величезне око.

Яцусь підбіг, простяг руку. Та рантом заспівали півні. Настав світанок, і квітка зникла. Але Яцусь не впав, не зомлів, а сів на камені.

— До трьох разів спробую! — тупнув він ногою.

І тут зборола його втома. Він упав на мох, що ріс між камінням, і заснув. Ледве заплющив очі, як почало йому щось ввижатися. Дивиться: стоїть перед ним квітка з п'ятьма пелюстками, блимає золотим оком і сміється:

— А що? Досить з тебе? Будеш за мною ганятися?

— Що я сказав, те й мусить статися, — буркнув Яцусь. — Ще не кінець. Все одно я тебе зірву.

Один пелюсток квітки витягся, мов язичок — Яцусеві здалося, що він його дразнить. Потім усе зникло; хлопець заснув міцним сном і спав до самого ранку.

Прокидається — лежить він на знайомій лісовій галявині, недалечко від села. І сам не знає, чи то вночі сон йому снився, чи насправді так було.

Цілісінький рік Яцусь нічого не казав нікому, а сам тільки й думав, як йому добути квітку, але надумати нічого не міг. Вирішив тільки ще раз-востаннє — спробувати щастя. Отож коли настала найкоротша ніч, Яцусь знов одяг білу сорочку, нові личаки, підперезався червоним поясом, і хоч мати його не пускала, що духу побіг у ліс.

Але диво! Ліс — такий як завжди; і стежки й дерева знайомі: ніхто не перешкоджав їти. Тільки папороті піде не видно. Подався Яцусь знайомою стежкою до хащі, де вона завжди росла. От і папороть.

Почав Яцусь нишпорити в кущах: цвіту ніде нема.

На одному кущі лазили черв'яки, інші вкрила гусінь, ще інші геть засохли. Вже Яцусь хотів повертати назад, коли біля самісінької землі побачив квітку. П'ять золотих пелюстків, а посередині блискуче око. Простяг хлопець руку й схопив квітку, яка опекла руку, наче вогнем, але він її не кинув, тримав міцно.

І тут квітка почала рости, заблищала дужче, аж очі сліпило. Яцусь миттю сховав її за пазуху, під серце.

Раптом він почув тоненький голосок:

— Ти вхопив мене — твоє щастя. Але пам'ятай: той, хто мене візьме, матиме все, що

схоче, та ні з ким не зможе ділитися своїм щастям, бо воно зараз же пропаде.

В Яцуся запаморочилась голова від великої радості.

"А що там! — подумав.— Аби мені добре було..."

Квітка притулилась до нього, обплела своїми корінцями, паче аж проросла ними в самісіньке серце.

Хвацько зсунувши шапку набакир, приспівуючи, повертався Яцусь назад. Дорога перед ним сяjala, мов срібна смуга, дерева тікали, кущі відхилялися, квіти вклонялися аж до землі, ледве Яцусь кидав на них оком. А він ішов, задерши голову, і тільки й думав, чого б йому бажати. Спершу задортіло мати палац із слугами, багато землі, одне слово — стати великим паном.

Ледве Яцусь про це подумав, як опинився на лісовій галявині, в якомусь чужому місці...

Глянув на себе — впізнати не може. Одіж на ньому з дорогого сукна, сорочка з найтоншого полотна, чоботи на ногах із золотими підківками, на поясі самоцвіти блищать. А поруч стоїть карета, запряжена шістьма білими кіньми в золотих хомутах. Біля неї слуги. Лакей уклонився, подав Яцусеві руку, підсадив у карету, і гайда!

Яцусь і незчувся, як коні домчали його до пишного палацу. На ганку вже стояли юрбою слуги, чекали на нього.

Тільки ж не було тут нікого знайомого. Всі навколо чужі і якісь чудні, наче перелякані.

Зате коли Яцусь зайшов у палац — там уже було на що подивитися. Така пишнота, таке багатство — тільки пташиного молока немає.

— Ну й заживу я тепер! — вигукнув Яцусь і, оглянувши всі закутки, мерщій пішов до ліжка, бо йому страшенно хотілося спати. Як ліг на пухові перини та вкрився шовковою ковдрою — відразу заснув міцним сном.

Скільки проспав — і сам не знав; прокинувся, бо дуже їсти захотілося.

Дивиться Яцусь — на нього вже чекає стіл, заставлений різними дорогими стравами. На що тільки гляне — відразу само до нього на тарілку сунеться. Вже не було чого й бажати, аж смак до їжі пропав.

Пішов Яцусь до саду — а там ростуть заморські дерева: на одній гілці квіти цвітуть, а на другій вже й плоди достигають. З одного боку саду — море, з другого — ліс. А посередині річка тече.

Яцусь ходив скрізь і дивився, роззявивши рота. Найчудніше йому було, що він нізвідки не може побачити ні своєї околиці, ні лісу, з якого вийшов, ані свого рідного села. Не те, щоб Яцусь засумував за ними — просто цікаво було, де вони поділися.

Та як позбігалися слуги, почали заглядати в очі, питатися, чого він хоче, та як понаносили всякої всячини, Яцусь і думати забув про село та про своїх батьків.

Назавтра повели його до скарбниці, де горою лежало золото, срібло й різне дороге каміння. Глянув Яцусь і думає: "От коли б я міг пригорщі зо дві цього золота дати батькові й матусі, братам і сестрам — хай би собі поля шматок докупили чи худоби". А сам знає, що не можна, бо ледве він з кимось поділиться, все його щастя зараз пропаде.

"Ет! — думає собі Яцусь,— нащо мені про когось турбуватися чи допомагати! Хіба вони голови й рук не мають? Нехай самі про себе дбають. Аби мені добре було!"

І зажив Яцусь один у своєму розкішному маєтку, вигадуючи собі всілякі забави.

То він нові палаци будує, то сад садить по-своєму, то коней міняє — сивих на гнідих, а гнідих на буланих. Понакупував собі всього, чого душа забажає. Одягся в золоту й дорогоцінне каміння, аж поки набридло йому все як є, і вже нічого більш не хотілося. Навіть їсти, бо він тепер ніколи голоду не знав. А найгірше було те, що Яцусеві нічого було робити. Не годилося ж такому вельможному панові братися за сокиру, за граблі чи лопату! Отож Яцусь тільки ганяв слуг, вимагав то того, то іншого, аж поки й це йому надокучило.

Минув рік і другий — усе Яцусь має, чого тільки заманеться, а вже йому оце щастя набридло так, що часом і жити не хочеться.

А найбільше він сумував за рідним селом, за своїми батьками. Коли б хоч побачити їх, хоч довідатися, як вони там живуть... Тільки згадає Яцусь про матір,— серце йому крається від болю.

Одного дня він таки наважився: сів у карету й побажав опинитися біля рідної хати. Коні зараз рвонулися й полетіли, мов вихор. Яцусь і незчувся, як карета зупинилася біля батьківського подвір'я. В нього навіть сльози з очей побігли. Все було таке, як і два роки тому, тільки постарілось дуже. От старий жолоб біля криниці, пеньок, на якому Яцусь рубав дрова, старі ворота, солом'яний дах, порослий мохом, драбина біля стіни. Наче Яцусь кинув усе тільки вчора... А де ж люди?

З хати визирнула стара, згорблена жінка в подертій сорочці. Боязко глянула вона на панську карету, яка зупинилася біля їхнього двору.

Янусь виліз з карети. На подвір'ї зустрів його старий Бурек, ще худіший, ніж був колись, з наїженою шерстю. Він люто загавкав на Яцуса, аж присідаючи на задні ноги — не пізнав. Яцусь підійшов до хати. На порозі, спершись, об одвірок, стояла мати, дивилась на нього і теж не пізнавала.

В Яцуса защеміло серце.

— Матусю! — гукнув він.— Це ж я, ваш Яцек.

Мати глянула на нього почервонілими очима.

— Жартуєте, ясновельможний пане! Мого Яцека вже й на світі нема. Якби він був живий, то невже б за два роки не обізвався до нас? Та ще й коли б він, як оце ви, мав усього вдосталь — невже дав би своїм батькам умирати з голоду! Ні, де там! Мій Яцусь мав добре серце, він навіть і не схотів би того щастя, яким не міг би поділитися із своїми.

Почервонів Яцусь, опустил очі. Кишені в нього були повнісінькі золота, та ледве він сягнув у кишеню рукою, щоб сипнути пригорщу золота у фартух матері, як його взяв страх: адже зараз він утратить усе чисто.

Він стояв, похиливши голову від сорому, а мати дивилась на нього.

Потроху почала збиратися рідня, з хати виглянув батько... В Яцуса серце зм'якло, та як глянув він на свою карету й коней, та згадав про свій палац, йому вже й дивитися

ні на що не схотілося.

Одвернувся він од батька й матері я, не кажучи слова, пішов з двору. Тільки Бурек люто загавкав йому вслід. А Яцусь сів у карету і наказав їхати назад. Та що з ним діялося — про те й розказати не можна. Мов прокляття лунали у вухах матеріні слова, що не матиме щастя та людина, яка не хоче поділитися ним з іншими.

Повернувся Яцусь до палацу, загадав покликати гостей та понакривати столи, загадав, щоб в усіх кімнатах грала музика. Але все було даремно.

Цілий рік було Яцусеві гірко, а в грудях наче каменя лежала.

Не витримав він — через рік знов поїхав до своїх.

Глянув — усе як було: жолоб, ненюк, дах, драбина, і Бурек так само гавкає, аж присідає. Тільки стара мати не вийшла з дверей.

Та ось на порозі став найменший брат Яцуся, Мацек, у самій сорочці.

— Де ж матуся? — питає Яцусь.

— Хворі лежать, — відповів хлопець і заплакав.

— А татусь?

— На кладовище пішли...

Хоч Бурек мало за п'яти його не хапав, зайшов Яцусь до хати. Стара мати стогнала на лаві. Підійшов до неї Яцусь, вона глянула на нього і не впізнала. Говорити їй було важко, а Яцусь боявся питати.

Серце його боліло, наче хто ножем простромив. Він сягнув до кишені, щоб висипати золото на лаву, але рука сама стислася в кулак, а по спині побігли дрижаки від страху — от зараз він утратить своє щастя.

"Матері вже недовго на світі жити, а я ще молодий. Невже ж оце мені так відразу все й загубити?" — подумав Яцусь.

І він мерщій вибіг з хати, скочив у карету, примчав до свого палацу, замкнувся й давай плакати. що вже він робив, аби полегшало — нічого не допомагало. Не минуло й року — Яцусь висох, як тріска. Нарешті не витримав, насипав у кишені золота й поїхав до батьків.

Коні стали біля двору. Підбіг Яцусь до хати, а двері кілком підперті. Заглянув у вікно — хата порожня.

Тут якийсь жебрак підійшов до типу й каже:

— Чого ви там шукаєте, ясновельможний пане? Хата порожня — всі в ній повмирали з голоду та хвороби.

— Через мене вони загинули всі! — вигукнув Яцусь. — Нехай же і я загину!

Ледве він це сказав, як земля розкрилася й поглинула Яцуся, а з ним і цвіт папороті, якого зараз ніхто вже в світі не знайде.

Переклад: Марія Пригара